

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.1.50>

СВИРИДЕНКО С.В.

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ В ІНШИХ КРАЇНАХ МЕХАНІЗМУ ПРИТЯГНЕННЯ ДО КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ОСОБИ, ЯКА КОРИСТУЄТЬСЯ НЕДОТОРКАННІСТЮ**PECULIARITIES OF THE LEGAL REGULATION IN OTHER COUNTRIES OF THE MECHANISM OF CRIMINAL RESPONSIBILITY OF THE PERSON USING UNTOUCHABILITY**

Актуальність статті полягає в тому, що інститут недоторканності певної категорії осіб існує здебільшого в демократичних країнах і є гарантією їхньої захищеності від неправомірного кримінального переслідування під час виконання ними своїх професійних обов'язків. Однак в Україні недоторканність таких осіб має широкий характер, що значною мірою ускладнює розслідування вчинених ними кримінальних правопорушень. Норми чинного кримінального процесуального законодавства України фактично унеможливають здійснення швидкого, повного та неупередженого розслідування і притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які користуються недоторканністю. Це, безперечно, вимагає удосконалення правового регулювання розслідування злочинів, вчинених особами, які користуються недоторканністю, форм і методів його проведення, а також перегляду усталеної практики проведення окремих процесуальних дій. У статті зазначено, що у більшості європейських країн для притягнення особи, яка користується недоторканністю, до кримінальної відповідальності не передбачено згоди відповідного компетентного органу держави. Натомість у державах пострадянського простору, зокрема і в Україні, необхідною умовою притягнення до кримінальної відповідальності особи, яка користується недоторканністю, є отримання відповідного дозволу. Зазначено, що в окремих пострадянських країнах, порівняно із законодавством України, затримання особи, яка користується недоторканністю, на місці вчинення злочину не вимагає отримання жодних додаткових дозволів, а також не залежить від тяжкості вчиненого злочину. У переважній більшості європейських країн для притягнення особи, яка користується недоторканністю, до кримінальної відповідальності не потрібна згода відповідних компетентних органів чи посадових осіб. Натомість, дозвіл потрібен у випадку застосування до таких осіб процесуальних заходів, які обмежують їх особисту свободу, як-то затримання, тримання під вартою, домашній арешт. Відмічено справедливості такого підходу, оскільки саме обмеження свободи не дозволяє цим особам належним чином виконувати свої професійні функції. Зроблено висновок, що враховуючи європейський курс розвитку правової системи України, доцільно запровадження позитивного досвіду зарубіжних країн щодо розслідування злочинів, вчинених особами, які користуються недоторканністю.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, особа, недоторканність, механізм притягнення, правове регулювання, інші країни.

The relevance of the article lies in the fact that the institution of inviolability of a certain category of persons exists mostly in democratic countries and is a guarantee of their protection from unlawful criminal prosecution during the performance of their professional duties. However, in Ukraine, the inviolability of such persons has a broad character, which greatly complicates the investigation of criminal offenses committed by them. The norms

of the current criminal procedural legislation of Ukraine actually make it impossible to carry out a quick, complete and impartial investigation and bring to criminal responsibility persons who enjoy immunity. This, of course, requires the improvement of the legal regulation of the investigation of crimes committed by persons who enjoy immunity, the forms and methods of its conduct, as well as a review of the established practice of conducting individual procedural actions. The article states that in most European countries, the consent of the relevant competent authority of the state is not required to prosecute a person who enjoys immunity. On the other hand, in the countries of the post-Soviet space, in particular in Ukraine, a necessary condition for bringing a person who enjoys immunity to criminal responsibility is obtaining the appropriate permit. It is noted that in some post-Soviet countries, compared to the legislation of Ukraine, the detention of a person enjoying immunity at the scene of a crime does not require obtaining any additional permits, nor does it depend on the severity of the crime committed. In the vast majority of European countries, the consent of the relevant competent authorities or officials is not required to prosecute a person who enjoys immunity. On the other hand, permission is required in the case of applying to such persons procedural measures that limit their personal freedom, such as detention, detention, house arrest. The justice of such an approach is noted, since it is the restriction of freedom that does not allow these persons to properly perform their professional functions. It was concluded that, taking into account the European course of development of the legal system of Ukraine, it is advisable to introduce the positive experience of foreign countries regarding the investigation of crimes committed by persons enjoying immunity.

Key words: criminal responsibility, person, immunity, mechanism of attraction, legal regulation, other countries.

Вступ. Інститут недоторканності певної категорії осіб існує здебільшого в демократичних країнах і є гарантією їхньої захищеності від неправомірного кримінального переслідування під час виконання ними своїх професійних обов'язків. Однак в Україні недоторканність таких осіб має широкий характер, що значною мірою ускладнює розслідування вчинених ними кримінальних правопорушень. Норми чинного кримінального процесуального законодавства України фактично унеможливають здійснення швидкого, повного та неупередженого розслідування і притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які користуються недоторканністю. Це, безперечно, вимагає удосконалення правового регулювання розслідування злочинів, вчинених особами, які користуються недоторканністю, форм і методів його проведення, а також перегляду усталеної практики проведення окремих процесуальних дій. Більше того, у демократичній, правовій державі притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які користуються недоторканністю, а також здійснення щодо них кримінального провадження має відбуватися на загальних підставах виходячи з конституційної засади рівності громадян перед законом і судом. Зазначене обумовлює доцільність дослідження особливостей розслідування злочинів, вчинених особами, які користуються недоторканністю здійснювати на підставі вивчення законодавства країн романо-германської (континентальної) системи права, а також окремих держав пострадянського простору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З огляду на значну кількість досліджень з питань, які стосуються зарубіжного досвіду функціонування окремих механізмів досудового розслідування, відслідковується відносно невелика кількість робіт, які присвячені саме питанням притягнення до відповідальності осіб, які користуються недоторканністю. В. В. Паришкура, досліджуючи питання юридичної відповідальності суддів в Україні порівняла її з нормативним регулюванням ідентичного питання у країнах європейського союзу [1]. В. Коліх присвятив свої дослідження питанням депутатської недоторканності, порівнюючи зарубіжний досвід та українські проблеми [2]. Р. Семенуха наголошує, що окремі приклади показують, що у ФРН в якомусь конкретному випадку у процедурі можуть мати місце суто бюрократичні нюанси, але те, що порушника позбавлять імунітету та притягнуть до кримінальної або адміністративної відповідальності, взагалі ніяких сумнівів не викликає ані у самих німецьких парламентаріїв, ані у їхніх виборців [3]. Тобто, можна констатувати, що це питання у комплексі не досліджувалося і становить інтерес для наукового пошуку.

Постановка завдання. У статті поставлено завдання порівняння особливостей нормативного регулювання механізму притягнення до кримінальної відповідальності у окремих країнах романо-германської групи права та законодавстві країн пострадянського простору.

Основний зміст. З метою ефективності дослідження питання зарубіжного досвіду ми здійснюємо порівняння нормативних актів, які регулюють недоторканність певних категорії осіб у процесі притягнення до кримінальної відповідальності, акцентуючи при цьому увагу на законодавчій базі країн романо-германської групи права (як тих, що мають відповідний досвід) та країн пострадянського простору (які мають спільне коріння баз нормо творчості та вже стикалися з проблемами регулювання функціонування зазначеного механізму).

У ст. 46 Конституції Федеративної Республіки Німеччина (далі – ФРН) закріплений як індемнітет, так і імунітет депутатів. Зокрема, у даній статті передбачено, що депутат ні в якому разі не може бути підданий переслідуванню в судовому або адміністративному порядку або притягнутий до будь-якої іншої відповідальності за своє голосування або думку, висловлену в Бундестабі або в одній з його комісій. Що стосується депутатського імунітету, то у нормах зазначеної статті закріплено, що депутат може бути притягнутий до відповідальності або заарештований за кримінально каране діяння лише за згодою Бундестагу, за винятком випадків затримання на місці злочину або протягом дня, наступного за його вчиненням. Згода Бундестагу потрібна також і на будь-яке інше обмеження особистої свободи депутата або на порушення проти нього справи згідно зі ст. 18 Конституції (висловлювання на підтримку боротьби з демократичним устроєм) [4]. Подання до Бундестагу щодо надання згоди на притягнення депутата до кримінальної відповідальності або застосування до нього заходів, що обмежують його особисту свободу, вносить Генеральний прокурор, а розслідуванням справи займається Генеральна прокуратура. Особливістю німецького механізму позбавлення депутата недоторканності є те, що кожного нового скликання Бундестаг ухвалює своє загальне рішення щодо порядку розгляду незаконних дій депутатів. Первинний розгляд зазначеного подання здійснює комітет з питань виборів, імунітетів та процедур Бундестагу, ухвалює рішення про принципи зняття імунітету в конкретному випадку і доводить до президента Бундестагу своє попереднє рішення, сформульоване після вивчення ситуації. Після цього справа про зняття недоторканності вноситься на розгляд нижньої палати парламенту. Рішення Бундестагу по справі вважатиметься прийнятим, якщо впродовж семи діб президент не ухвалить іншого [3]. Слід зауважити, що якщо справа не має глобального характеру (наприклад, порушення депутатом правил дорожнього руху), комітет з питань виборів, імунітетів та процедур Бундестагу за спрощеною процедурою ухвалює рішення про надання дозволу на обмеження свободи парламентарія або на порушення справи щодо нього. Що стосується недоторканності Президента ФРН та суддів, то у Конституції Німеччини про це немає взагалі вказівок. Кожних спеціальних норм чи процедур стосовно проведення розслідування правопорушень, вчинених окремою категорією осіб, не передбачено і в КПК ФРН. У ньому лише закріплено, що положення земельного законодавства про передумови порушення і продовження кримінального переслідування членів законодавчого органу діють також в інших федеральних землях і на рівні федерації [5, с. 266]. Отже, викладене дає змогу зазначити, що у ФРН існує як депутатський індемнітет, так і імунітет. При цьому, обидві гарантії мають певні обмеження. Зокрема, індемнітет депутата не діє, якщо він висловлюється, навіть у стінах парламенту, на підтримку повалення демократичного строю в державі. У свою чергу, не діє й імунітет, якщо депутата затримано на місці злочину або протягом наступного дня після його вчинення, незалежно від тяжкості злочину. Суттєвих обмежень для правоохоронних органів у частині здійснення процесуальних дій відносно народних депутатів законодавство ФРН не передбачає. Виключення складають заходи, що обмежують особисту свободу депутата, на проведення яких потрібен дозвіл Бундестагу. Однак у випадку затримання депутата на місці злочину такий дозвіл не потрібен. Таким чином, доходимо до висновку, що процесуальний механізм притягнення депутатів ФРН до кримінальної відповідальності, у порівнянні з Україною, досить таки спрощений і не передбачає жодних бюрократичних процедур. Це, у свою чергу, є додатковим стимулом для депутата не порушувати вимоги чинного законодавства. Тобто, в ФРН дійсно діє принцип рівності всіх перед законом і судом.

Далі звернемо увагу на особливості здійснення розслідування злочинів, вчинених особами, які користуються недоторканістю, за законодавством Франції. Так, у ст. 26 Конституції Французької Республіки закріплено, що член Парламенту не може бути підданий переслідуванню, розшуку, арешту, затриманню або суду за висловлену ним думку або голосування при виконанні своїх функцій. Член Парламенту може бути підданий в порядку кримінального або поліцейського переслідування арешту чи іншій превентивній або обмежувчій свободі мірі тільки з дозволу бюро палати, в якій він перебуває. Однак, цей дозвіл не вимагається в разі затримання на місці злочину або остаточного засудження. Взяття під варту, превентивні або обмежувчій свободу заходи або переслідування члена Парламенту припиняються в період сесії, якщо палата, в якій він

перебуває, того вимагатиме [6]. У той самий час, за законодавством Франції, для допиту, обшуку та конфіскації майна депутата не потрібно попередньої згоди парламенту. Такий же підхід використовується у Бельгії [7], адже її правова система дуже схожа на систему сусідньої Франції. Що ж стосується депутатського імунітету, то у Бельгії він діє лише під час парламентських сесій. Згідно з Конституцією Бельгії, жодного члена тієї чи іншої палати не можуть переслідувати або заарештувати за кримінальне діяння інакше як із дозволу палати, до складу якої він входить, але тільки упродовж сесії. Тобто у сесійний час дозвіл на притягнення депутата до відповідальності отримується за швидкою процедурою і з дозволу «рідної» палати, а в позасесійний – кожен депутат перед законом, як і всі громадяни, рівний [3].

У Конституції Грузії передбачено, що залучення члена Парламенту до кримінальної відповідальності, його затримання або арешт, обшук житла, машини, робочого місця, а також особистий обшук допускаються лише за згодою Парламенту. Виняток становить затримання на місці злочину, про що негайно повідомляється Парламенту. У разі, якщо Парламент не дасть своєї згоди, затриманий або заарештований член Парламенту повинен бути негайно звільнений. Член Парламенту не несе кримінальної відповідальності за думки і погляди, висловлені ним при виконанні своїх обов'язків у Парламенті або за його межами [8]. Крім того, відповідно до вимог ст.ст. 86, 87 Конституції Грузії, недоторканий є й суддя. Неприпустимі притягнення його до кримінальної відповідальності, затримання чи арешт, особистий обшук, обшук робочого місця, машини, житла без згоди Голови Верховного Суду Грузії. Виняток становить затримання на місці злочину, про що негайно повідомляється Голові Верховного Суду Грузії. Якщо Голова не дасть своєї згоди, затриманий чи заарештований суддя повинен бути негайно звільнений. Член Конституційного Суду також недоторканий. Не допускається притягнення його до кримінальної відповідальності, затримання чи арешт, особистий обшук, обшук його житла, машини, робочого місця без згоди Конституційного Суду. Виняток є затримання на місці злочину, про що негайно повідомляється Конституційному Суду. Якщо Конституційний Суд не дасть згоди, затриманий чи заарештований член Конституційного Суду повинен бути негайно звільнений [8]. Тож, можна зробити висновок, що наведені норми Конституції Грузії подібні до вимог Конституції України в частині притягнення депутата, судді або судді Конституційного Суду України до кримінальної відповідальності. У КПК Грузії з приводу осіб, які користуються недоторканністю, міститься усього декілька норм, а саме: ч. 1 ст. 167 передбачає, що кримінальне переслідування починається з моменту затримання або визнання особи обвинуваченим (якщо вона не піддавалася затриманню). Кримінальне переслідування або (і) судовий розгляд не повинно бути розпочато або підлягає припиненню, якщо Парламент Грузії, Конституційний Суд Грузії, Голова Верховного Суду Грузії не дали згоди на притягнення до кримінальної відповідальності відповідного члена Парламенту Грузії, судді на термін, протягом якого особа захищена імунітетом [9]. Крім того, у положеннях ч. 5 ст. 167 КПК Грузії закріплено порядок притягнення до кримінальної відповідальності, арешту Президента Грузії, члена Парламенту Грузії, члена Конституційного Суду Грузії, члена Верховного Суду Грузії, суддів інших загальних судів Грузії. Разом із тим, застосування до них інших заходів кримінально-процесуального примусу визначається Конституцією Грузії, міжнародними договорами та угодами Грузії, КПК Грузії та іншими законодавчими актами Грузії [9]. Особливості процедури зняття недоторканності із члена Парламенту Грузії визначаються положеннями Регламенту Парламенту, в якому закріплено, що затримання або арешт члена Парламенту, обшук його житла, автомобіля, робочого місця або особистий обшук допускаються лише за згодою Парламенту. Виняток становить випадок затримання на місці злочину, про що негайно має бути повідомлено Парламенту. Однак, якщо Парламент протягом 48 годин не дасть згоди, затриманий чи заарештований член Парламенту повинен бути звільнений негайно. Пропозиція про проведення слідчих (розшукових) дій вноситься до Парламенту Головним прокурором Грузії, також тільки Головним прокурором Грузії член Парламенту притягається до кримінальної відповідальності, про що негайно повинен бути повідомлений Парламент. Обґрунтованість вказаної пропозиції у 5-денний термін вивчає і розглядає Комітет Парламенту з процедурних питань і правил, який представляє письмовий висновок Бюро Парламенту. Після цього Бюро Парламенту вносить питання на розгляд найближчого пленарного засідання Парламенту [10]. Згідно з п. 2 ст. 61 Конституції Грузії, у випадку, якщо затримання члена Парламенту відбулося на місці вчинення злочину в період між сесіями, то питання зняття недоторканності розглядається в порядку, встановленому законом. Зокрема, Президент Грузії на вимогу Голови Парламенту, не менше однієї чверті членів Парламенту або поданням Уряду в період між сесіями Парламенту скликає позачергові сесії. Якщо протягом 48 годин після подання письмової

вимоги акт про скликання не видано, Парламент, згідно до Регламенту, збирається протягом наступних 48 годин. У разі надання Парламентом згоди на затримання чи арешт члена Парламенту його повноваження припиняються постановою Парламенту до винесення судом постанови про припинення кримінальної справи або вироку [10]. Тобто правоохоронним органам не потрібно вживати забезпечувальний захід у вигляді відсторонення депутата від посади. Позитивним слід відмітити той факт, що в Регламенті Парламенту Грузії, на відміну від Регламенту ВР України, врегульовано порядок поновлення недоторканності парламентаря. Так, у разі припинення судом кримінальної справи за реабілітуючими підставами або винесення виправдувального вироку постановою Парламенту: а) відновлюються повноваження члена Парламенту і йому виплачується повна компенсація в порядку, встановленому законодавством Грузії, якщо не минув термін повноважень Парламенту, членом якого він є; б) термін затримання або арешту зараховується в загальний термін повноважень члена Парламенту, і йому виплачується відповідна компенсація, якщо закінчився термін повноважень Парламенту або розпущений Парламент, членом якого він був [10]. Необхідно звернути увагу на те, що за законодавством Грузії особливості порядку кримінального переслідування притаманні й членам Парламенту, повноваження яких завершилися. Зокрема, притягнути до кримінальної відповідальності колишнього члена Парламенту, який був членом Парламенту не менше 6 місяців повного парламентського терміну і повноваження якого не припинялися з яких-небудь з підстав, визначених підпунктами «а» – «е» п. 2 ст. 54 Конституції Грузії, може тільки Головний прокурор Грузії. Колишній член Парламенту користується цим правом протягом терміну повноважень новообраного Парламенту [10]. З викладеного можна зазначити, що у Грузії окрема категорія осіб, зокрема депутати, судді загальних судів та судді Конституційного Суду Грузії, як і в Україні, користуються доволі широким обсягом недоторканності, яка обмежує можливості правоохоронців у проведенні швидкого і неупередженого досудового розслідування до тих пір, доки зазначених осіб не позбавлено недоторканності у встановленому законом порядку. У той самий час, на відміну від українського законодавства, грузинське дозволяє правоохоронцям застосовувати до осіб, які користуються недоторканністю, запобіжний захід у вигляді затримання на місці вчинення ними злочину, незалежно від його тяжкості. У такій ситуації Парламент, якщо затримано депутата, або Голова Верховного Суду Грузії чи Голова Конституційного Суду Грузії – у випадку затримання судді приймають рішення про зняття недоторканності у скорочений термін – протягом 48 годин. Беручи до уваги викладене, вважаємо за доцільне перейняти такий позитивний досвід і передбачити у чинному законодавстві вимогу, згідно з якою у разі вчинення кримінального правопорушення рішення про зняття недоторканності має бути прийнято протягом 48 годин.

У Казахстані, окрім Глави держави, депутатів та суддів, недоторканністю також користується Генеральний прокурор, що прямо випливає зі ст. 55 Конституції Республіки Казахстан (у нормах вказаної статті закріплено, що виключно до компетенції сенату належить питання позбавлення недоторканності Генерального прокурора). Особливістю правового механізму розслідування злочинів, вчинених особами, які користуються недоторканністю у Казахстані є те, що процесуальні аспекти цього питання детально врегульовані у нормах КПК Республіки Казахстан. Так, відповідно до норм КПК Казахстану, після внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань правоохоронці для продовження досудового розслідування відносно осіб, які користуються недоторканністю, зобов'язані отримати дозвіл Генерального прокурора Республіки Казахстан, заступника Генерального прокурора, якщо в якості особи, щодо якої здійснюється слідство, виступає перший, тобто Генеральний прокурор Казахстану. У випадках, коли особа, яка користується недоторканністю, затримана на місці злочину або встановлено факт приготування або замаху на вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину або нею вчинено тяжкий або особливо тяжкий злочин, досудове розслідування може бути продовжено до отримання згоди Генерального прокурора або його заступника, але з обов'язковим повідомленням останнього протягом доби. Генеральний прокурор або його заступник протягом двох діб після отримання повідомлення вивчає законність проведених процесуальних дій і дає згоду на продовження досудового розслідування з винесенням постанови про це або ж відмовляє в цьому з припиненням досудового розслідування. У разі, якщо досудове розслідування до отримання згоди Генерального прокурора продовжено незаконно, його результати не можуть бути допущені в якості доказів у кримінальній справі [11]. Протягом строку своїх повноважень особа, яка користується недоторканністю, не може бути затримана, піддана триманню під вартою, домашньому арешту, приводу, притягнута до кримінальної відповідальності без згоди відповідного органу, посадової особи, а саме: член палати парламенту – без згоди палати, до якої він належить; Генеральний прокурор,

Голова та судді Верховного Суду Казахстану – без згоди сенату; Голова або член Конституційної Ради Республіки Казахстан – без згоди парламенту; судді – без згоди Глави держави або Сенату, якщо повноваження першого припинено. Водночас, у випадку затримання особи, яка користується недоторканністю, на місці злочину або вчинення нею тяжкого або особливо тяжкого злочину зазначена згода правоохоронцям не потрібна. Суб'єктом подання про отримання згоди на притягнення до кримінальної відповідальності означеної категорії осіб, а також застосування до них відповідних процесуальних заходів виступає Генеральний прокурор, окрім випадку, коли особою, щодо якої вноситься подання, є сам Генеральний прокурор. У такому разі суб'єктом подання виступає заступник Генерального прокурора [11].

Висновок. В більшості європейських країн для притягнення особи, яка користується недоторканністю, до кримінальної відповідальності не передбачено згоди відповідного компетентного органу держави. Натомість у державах пострадянського простору, необхідною умовою притягнення до кримінальної відповідальності особи, яка користується недоторканністю, є отримання відповідного дозволу. Водночас в окремих пострадянських країнах (Республіка Казахстан), порівняно із законодавством України, затримання особи, яка користується недоторканністю, на місці вчинення злочину не вимагає отримання жодних додаткових дозволів, а також не залежить від тяжкості вчиненого злочину. У переважній більшості європейських країнах для притягнення особи, яка користується недоторканністю, до кримінальної відповідальності не потрібна згода відповідних компетентних органів чи посадових осіб. Натомість, дозвіл потрібен у випадку застосування до таких осіб процесуальних заходів, які обмежують їх особисту свободу, як-то затримання, тримання під вартою, домашній арешт. Такий підхід видається цілком справедливим, адже обмеження свободи не дозволяє цим особам належним чином виконувати свої професійні функції.

Список використаних джерел:

1. Паришкура В. В. Юридична відповідальність суддів в Україні та країнах європейського союзу: порівняльно-правовий аналіз: дис. ... канд. юрид. наук. Х., 2017. 259 с.
2. Колух В. Депутатська недоторканність: зарубіжний досвід і українські проблеми. *Віче*. 2015. № 3. URL: <http://veche.kiev.ua/journal/4561/>.
3. Семенуха Р. Зняття депутатської недоторканності: вихід є. *Дзеркало тижня*. URL: https://dt.ua/LAW/znyattya-deputatskoyi-nedorokannosti-vihid-ye_.html.
4. Основний закон Федеративної Республіки Німеччини від 23.05.1949 р. URL: http://www.1000dokumente.de/?c=dokument_de&dokument=0014_gru&object=translation&l.
5. Кримінально-процесуальний кодекс Федеративної Республіки Німеччини: URL: http://www.1000dokumente.de/?c=dokument_de&dokument=0014_gru&object=translation&l.
6. Конституція Французької Республіки от 04.10.1958 р. URL: <http://lawers-ssu.narod.ru/subjects/constzs/france.htm#00.05.00.00.00.00.00.00/>.
7. Пилипенко А. Закон для обраних. Чи заарештовують депутатів у Європі. URL: <http://prportal.com.ua/Peredovitsa/zakon-dlya-obranih-chi-zaareshtovuyut-deputativ-v-ievropi>.
8. Конституція Грузії від 24.08.1995 р. URL: <http://www.parliament.am/library/>
9. Кримінально-процесуальний кодекс Грузії от 01.10.2010 р. URL: http://pravo.org.ua/files/Criminal%20justice/_09_10_2009.pdf.
10. Регламент парламенту Грузії от 22.06.2012 р. № 6533-Іс. URL: <http://www.parliament.am/library/Standing%20orders/vrastan.pdf>.
11. Кримінально-процесуальний кодекс Республіки Казахстан від 04.07.2014 р. № 231-V. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575852#pos=0;0